

MIKALJINO *BLAGO* U LEKSIKOGRAFSKOJ INTERPRETACIJI

Jakov Mikalja: *Blago jezika slovinskoga (...) 1649*. Pretisak. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2011., 926. str.

Jakov Mikalja: *Blago jezika slovinskoga (1649./1651.)*. Transkripcija i leksikografska interpretacija. Autorica koncepcije i popratne studije: Darija Gabrić-Bagarić. Priredile: Darija Gabrić-Bagarić, Marijana Horvat, Ivana Lovrić Jović, Sanja Perić Gavrančić. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2011., 1103 str.

Pretisak Mikaljina rječnika, njegova transkripcija i leksikografska interpretacija jedinstven su prinos kroatistici, leksikografiji i (dijakronijskoj) semantici općenito te su vrijedan primjer rješavanja tekstološke problematike. Ambiciozna koncepcija slojevita i višesmjerna iščitavanja rječničkih natuknica, kakvu je zacrtala Darija Gabrić-Bagarić, ostvarena je poduhvatom koji je visoko podignuo ljestvicu kriterija za sva buduća kritička (re)izdanja starih hrvatskih rječnika.

Blago jezika slovinskoga, tiskano dijelom u Loretu 1649. i dijelom u Anconi 1651., prvi je trojezični (hrvatski-talijansko-latinski) rječnik s hrvatskim kao polaznim jezikom i prvi je pokušaj organiziranja građe u zaokružene rječničke natuknice. Svojom građom i koncepcijom služio je kao polazište svim dopreporodnim hrvatskim rječnicima. Fond od oko 25 000 hrvatskih riječi, sakupljan od informatora (kako kaže Mikalja u predgovoru, *pitaju-ći druga i priatelja*) i iz književnih, pogotovo sakralnih tekstova, ipak je u znatnom dijelu organiziran po principu prijevodne ekvivalentnosti. Pojedine su hrvatske natuknice nastale prevođenjem latinske riječi, »što je najuočljivije u slučajevima kad latinski ima jednu riječ za neki pojam, a Mikalja zbog nepoznavanja hrvatskoga univerbnoga ekvivalenta donosi sintagmu ili definiciju« (953) pa je očito da je rječnik izrađen obratom nekoga latinskoga rječnika. Ciljne jezike (latinski i talijanski) odredila je sama namjena rječnika isusovačkim đacima i misionarima. Iz takve je didaktične namjene rječniku dodana hrvatski pisana gramatika talijanskoga jezika

(*iliti nauk za naučiti latinski jezik*), sve za, kako autor kaže u njezinu predgovoru, *lašnje* naučiti *latinski* te kako bi se posredstvom toga i *di(j)ački jezik* lakše savladao. Sukladno koncepciji višejezičnoga rječnika i sam hrvatski fond obilježuje otvorenost, u predgovoru rječniku stav o posuđenica- ma autor jasno artikulira izjavom da nema *čista* jezika.

Tekstološki postupci izloženi su u uvodu i iz samog je pregleda rječnika vidljivo nastojanje da u svakom trenutku bude jasno razlučiva priređivačka intervencija od stanja u izvoru. Vršeno je zahtjevno prestrukturiranje pa su nizane riječi iz izvora objedinjavane u pripadnim natuknicama kakve imaju suvremena rječnička izdanja; natuknice u leksikografskoj interpretaciji objedinjuju osnovnu riječ i njene izvedenice, prijedložno-padežne i opisne sveze. Uslijed takva modernoga poimanja kanonskih oblika glagolski su pridjevi trpni, koji kod Mikalje čine zasebne natuknice, priključeni infinitivima, ali je u dodatku dan indeks trpnih pridjeva s uputnicom na glagol uz koji se pojavljuju. Uspostavljene natuknice (riječi koje u izvoru nisu zabilježene kao natuknice u temeljnom obliku, već su potvrđene samo unutar sintagme ili kolokacije) obilježene su zvjezdicom. Kako su u transkripciji rječničke natuknice abecedirane po kriteriju izgovora fonema, u dodatku se donosi i originalni zapis u kojemu su natuknice poredane po slovnom kriteriju: kod Mikalje je *cjaghjav* pod slovom *c* kao i *çar* dok je u transkripciji jedno pod slovom *c* (*car*) a jedno pod slovom *č* (*čađav*). Autorica koncepcije, Darija Gabrić-Bagarić obrazlažući priređivački pristup navodi Simeonovu definiciju kritičkoga izdanja kojoj se priklanja: »objaviti dokument u najshvatljivijem i logičnom obliku« i koju dosljedno provodi. Pretpostavljanje suvremenoga čitanja preslici kompozicije izvora opravdano je i stoga što transkripciju i interpretaciju dopunjuje knjiga pretiska. Pretisak je rađen na temelju nekoliko izvora i u njemu se, izuzev kratke napomene o oštećenim izvorima i o tome da je talijanska gramatika, koja je samostalno već objavljena, smještena kao u primjerku iz Muzeja za umjetnost i obrt, daljnje razlike među izvorima ne problematiziraju.

Višestruko »preobličavanje strukture« rječnika odnosi se osim na interpretacijski zahvat prilikom donošenja osnovnog teksta i na stvaranje potkorpusa, indeksâ posebnog leksika, u koje su ekscerpirani leksemi po širim konceptima vrstovne obilježenosti (nazivi biljaka, životinja, bolesti, drago kamenje) te indeksa onima, zatim hapaksa i prvopotvrđenica te frazema, kolokacija i sveza. O učestalosti leksema svjedoče dodatne oznake (izdvojeni hapaksi, prve potvrde uopće i prve potvrde u leksikografiji) i oznake poredbe s građom Akademijina Rječnika (posebno su obilježene riječi koje ne postoje u AR, koje su u AR oprimjerene potvrdama iz mlađih

rječnika, za koje se u AR ne navode potvrde iz Mikalje i koje u AR imaju značenja različito od onog koje navodi Mikalja). Kako su hrvatske natuknice popraćene bliskoznačnicama, definicijama, kolokacijama i drugim odrednicama, kojih sve sastavnice ne postoje kao natuknice u abecednom nizu, poseban je priređivački prinos popis nenatukničkih riječi te s tim u vezi grananje svih potkorpusa na natukničke i nenatukničke riječi.

Valja navesti i kako je raspoređen opsežan priređivački rad. Autorica koncepcije izvršila je i redakturu hrvatskoga dijela rječnika i kompletnog izdanja te napisala proslav i popratnu studiju. Transkripciju i upis teksta podijelile su Darija Gabrić-Bagarić (od slova A do Š i slovo Ž) i Marijana Horvat (slova od T do Z). Upis riječi u originalnoj grafiji s uputama na transkribirane natuknice obavile su Darija Gabrić-Bagarić, Marijana Horvat i Sanja Perić Gavrančić. Marijana Horvat transkribirala je gramatiku te izradila potkorpus nenatukničkih riječi i trpnih pridjeva te frazema, kolokacija, sveza. Marijana Horvat i Sanja Perić Gavrančić izradile su indekse hapaksa i posebnog leksika. Redakturu latinskoga dijela te prijevode dedikacija i predgovora s latinskoga izradila je Sanja Perić Gavrančić a talijanskoga Ivana Lovrić Jović.

U popratnoj studiji dan je kratak Mikaljin životopis, obrazložena rječnička (i književnojezična) koncepcija te izrazni i semantički slojevi rječničkog korpusa. Jakov Mikalja (1601.–1654.) moliški je Hrvat koji je nakon tri godine filozofije stupio u isusovački novicijat u Rimu, u Rimskom kolegiju pohađao je studij teologije te je zaređen za svećenika. Osim što je autor talijanske gramatike pisane hrvatskim jezikom i pridodane rječniku, u korespondenciji postoje tragovi da je autor hrvatske gramatike po predlošku talijanske prilagodbe Alvaressove gramatike, no sudbina te knjige ni do danas nije jednoznačno utvrđena. Otvorenim ostaje i pitanje autorstva anonimnih nabožnih djela koja su mu pripisivana (*Bogoljubno razmišljan'je, Plač, Pokornički psalmi, Nauk karstjanski*).

U Mikaljinu leksičkom korpusu vidljivi su tragovi misijskih boravaka po mjestima jezičnih, književnih i civilizacijskih kontakata. Bio je učitelj gramatike u isusovačkoj gimnaziji u Dubrovniku, misionar u Temišvaru (u tadašnjoj Turskoj Panoniji), nakon čega odlazi u Trnavu u Slovačkoj pa u Loreto gdje je i umro.

U dubrovačkoj gimnaziji rektor mu je bio Kašić, a Rafael Levaković, tada smederevski biskup, koji je boravio u petodnevnom posjetu njegovoj misiji (kad su po svjedočanstvu iz jednoga Mikaljina pisma, razgovarali o jezikoslovnim i o grafijskim problemima), određen je za cenzora rječnika i tom je prigodom Mikaljin slovoapis ocijenio prikladnim.

Bavljenje Mikaljom naravni je slijed autoričina (DGB) bavljenja jezikom Bartola Kašića te jezikom Ivana Bandulavića. Tako je već prije utvrdila leksičku sukladnost *Blaga* s Kašićevom rukopisnom *Biblijom* i to i u sloju posebnoga leksika »vezanoga za dubrovački kulturno-književni krug i za posebnu stvarnost biblijskoga svijeta« (951). Ujedno je pri jezičnoj analizi rječničkoga korpusa ustanovila kako se u deklinaciji očituje utjecaj Kašićeve gramatike kao i Bandulavićeva lekcionara i dubrovačkih pisaca te kako je sintaksa, u kojoj se opaža i znatan utjecaj talijanske sintakse, posve sukladna s primjerima iz dubrovačkih pisaca te s primjerima iz bosanske franjevačke književnosti. Primjerice stariji red enklitika (*zdrav mi si*) kao tipično dubrovačka crta ili konstrukcija *bojati se od koga* koju poznaju »svi dubrovački i bosanski franjevački pisci«; iz hrvatske lektire je i pasivni agens izražen vezom *od + G: od vjetra promahan*, kao i dopuna *od + G* (umjesto *o + L*) uz glagole govorenja: *zlo govoriti od koga*. Iz hrvatske starije (knjiške) lektire jesu sklonjivi participi prezenta: *brdo goruće* a posebno je zanimljiv arhaični particip *letušte*, koji je kao sklonjiv zastupljen u Kašićevu prijevodu Biblije (*letušta od neba*), u rječniku je kao eksplikativ pridodan uz sintagmu *živina leteća* i uz natuknicu *ptica*.

Mikaljin rječnik intencijom je naddijalekatski pa se rabe kohezivna sredstva književnoga jezika iz minulih razdoblja: uz prevladavajući jezični sustav (štokavski) umeću se elementi iz drugih istorodnih jezičnih sustava (prvenstveno čakavskoga, pa tako supostoje *uzimati* i *vazimati*, *začati* i *začeti*) uz to se umeću posuđenice iz drugih jezika. U rječničkom fondu s obzirom na dijalekatnu raslojenost »ističe se premoć štokavskih dubrovačkih i bosanskih riječi, zatim sloj riječi tipičnih za dalmatinski krug te znatan broj posuđenica karakterističnih za primorske i nešto manje za govore iz zaleđa« (963). S hrvatskim riječima izmjenjuju se i turcizimi i talijanske posuđenice kao i nešto posuđenica iz mađarskog, češkog i poljskog te je u popratnoj studiji u poglavlju o jeziku posebna pozornost posvećena upravo razinama prilagodbe.

Sinonimski parovi i sinonimski nizovi eksplikativne naravi, s elementima iz različitih jezika i različitih dijalekata, obilježuju prve hrvatske prijevode i same početke povijesti hrvatskoga književnoga jezika. Darija Gabrić-Bagarić za sinonimske parove iz različitih dijalekata koristi naziv istoznačnice no moglo bi se propitati i stilsku funkcionalnost pa i specificiranost značenja pojedinih navedenih primjera, primjerice u izvoru uz *talas* dolazi *valovi* dok nema natuknice *val* ali ima natuknica *valovi morski, talasi*.

Sinonimski parovi u pojedinim primjerima pokazuju književnojezičnu koncepciju kao i intenciju kontekstualne specificiranosti pojedinačnih

leksema, primjerice fonološke inačice *jazik/ jezi(j)ek /jezik* čine zasebne natuknice odjelita sadržaja: uz *jazik* dolazi samo *jazik od vola, trava*, što dolazi i uz hiperjekavizam *jezi(j)ek*, uz *jezi(j)ek* još dolazi *jezik, jezi(j)ek općenski, govoren'je*, dok uz priređivački uspostavljeno *jezik* dolazi samo *tko ima dugi jezik vidi jezičnik*.

U pojedinim se primjerima iščitava i bilježenje polisemije: *najam* u dvije natuknice, za 'iznajmiti' i 'unajmiti', dok se višeznačnost pojedinih leksema posredno iščitava tek iz udaljenih natuknica: uz *čast* stoji samo *pošten'je* a uz *slava* stoji samo *čast*; kao eksplikativi supostavljeni su *dičiti se, podnositi se* i *podnositi se, dičiti se*, a leksem *podnositi se* dolazi i uz natuknicu *vladati se*.

U dijelu popratne studije koji se odnosi na poseban leksik obrađuju se: nazivi znanosti i struka, jezikoslovno nazivlje, književnoteorijsko i književnopovijesno nazivlje, religijsko i teološko nazivlje, glazbeno nazivlje, medicinsko nazivlje, fitonimi, zoonimi, pomorsko nazivlje, kulinarsko nazivlje, rodbinsko nazivlje i administrativno-pravno nazivlje. U jezikoslovnom nazivlju obrađuju se i gramatičke odrednice, koje su u natuknicama *Blaga* izuzetno rijetke i nije neobično da je riječ o hapaksima (kao što su *sustantiv* i *kas*, »padež«) nastalim prilagodbom talijanskih leksema. Leksem *slovo*, osim tradicionalnom (knjiškom) značenju 'riječ' te u značenju 'glas' dolazi i u značenju 'grafem', a dopunjen sintagmom *način pisma*, u izvoru u posebnoj natuknici, pokazuje i pomak značenja.

Mnoge su poteškoće prilikom identifikacije biljaka koje imenuju fitonimima pa je taj fond osim s građom AR uspoređen i sa Šulekovim *Jugoslavenskim imenikom bilja*, kojemu su kao izvor služili i rukopisni biljarski imenici nastali ili nađeni u Dubrovniku, a usporedba je učinjena i s mlađim popisima, koji očito bilježe stare narodne nazive, pa se uvidjelo da neki Mikaljini nazivi potječu i iz primorskih kopnenih i otočnih govora. Velik je broj naziva identičan s nazivima u Kašićevoj *Bibliji* (*čipres, kapula, žukovina...*) a podudarnost se zapaža i pri usporedbi s knjigom *Liber de simplicibus* iz 1415. (*broskva, riga, ripa, žutenica...*), za poneki je hapaks ipak teško proniknuti na koji se označeni predmet odnosi, takav je *Adamova jabuka* s objašnjenjem *vrsta naranče*. U pomorskom nazivlju malobrojni su i, zbog rjetkoće, značajni turcizmi, primjerice turcizam (bizantizam) *šajka, brod na vesla* koji ima Baraković, »što bi mogao biti Mikaljin izvor« (1074), očekivani su raguzeizmi, primjerice *batio* s tipično dubrovačkom prilagodbom završnoga *-l*. U pojedinim je primjerima uočeno da Mikalja, ne poznajući talijanski ekvivalent, na talijanski prevodi hrvatski opisni primjer, pa je *barca per condur caualli* prijevod hrvatskoga *lađa za privoziti konje* što je od latinskog *hippago*. Mnoge općepoznate stare pomorske nazive uop-

će ne registrira: *bracera, barka, leut, gajeta*. Malobrojni su nazivi vrsta mreža a iznimna je pojava turcizma *sačma* s definicijom *mreža za ribu*. Uobičajeno se izmjenjuju natuknice i kolokacije *izvaditi sjedro — salpati*, potonje s obrazloženjem *dignuti sidro*.

I u administrativno-pravnom nazivlju zabilježen je sloj starih naziva koji su postojali u jeziku dubrovačkih pisaca, bosanskih franjevaca te u Kašića (*parba, parac, uročni dan*). Istaknuto je kako se najveći broj administrativno pravnih naziva, koji uvijek predstavljaju svjedočanstvo društvenih prilika, odnosi na dužničko pravo (tako u izvoru uz natuknicu *kamata* dolazi eksplikativ *lihva*, a posebne su natuknice, priređivački objedinjene: *kamata od dvanest posto, kamata od kamate* te *mala kamata* i *izgubit se s kamatom*).

Mikaljin rječnik, čije se izrade prihvatio (kako kaže u predgovoru) *videći da nitko nije stavio ruke na taj naporan, ali nužan rad*, otvoren raznorodnim utjecajima zoran je presjek jezikoslovnih i filoloških dosega te ostvarenih jezičnih i književnih kontakata kao i kulturalne povijesti, socijalnih navika i odnosa te stupnja razvoja u hrvatskome 17. stoljeća. Tekstološki kompetentno i inteligentno iščitavajući njegove slojeve, obrazlažući ih vrhunskim lingvističkim raščlambama: od analize grafije, fonologije i gramatike preko interferencije do semantike, s uspostavom mreže književnih, raznojezičnih i dijalektalnih sveza Darija Gabrić-Bagarić pokazala je kako se obradbom rječničke građe premašuju okviri zadanosti i deskripcije. Osuvremenjeno raspoređena rječnička građa otvara i niz novih mogućnosti iščitavanja i daljnjih proučavanja.

Gordana Čupković